

Základy komunikace v dramatu

Jak vyprávět příběh

Příběhy jsou nejenom zcela zásadní pro komunikaci v dramatu, ale jsou i součástí našeho každodenního života. Uvědomte si, jak často vyprávíme příběhy, když někomu radíme. Jedna z funkcí vyprávění příběhu je líčit zážitky, které mohou být důležité i pro ostatní. Pokud se dokážeme vcítit do zážitků protagonisty, pak vnímáme příběhy velice soustředěně. V opačném případě rychle ztrácíme zájem. Když budeme jako publikum pozorovat – nebo ještě lépe, když sami zakusíme –, jak hlavní postava reaguje na problémy a jak se s nimi dokáže vypořádat, můžeme se naučit, jak se vypořádat s našimi vlastními nesnázemi. Jestli postava uspěje, nebo nikoli, to je vlastně jedno (ale pokud je příběh dobře napsaný, tak doufáme, že hlavní postava neprohráje). Byli jsme u toho s ní a snad jsme se dostali až na samé hranice konkrétního problému. A během sledování filmu jsme se něco dozvěděli – něco, co stojí mimo svět našich vlastních zážitků. Příběh nás obohatil, přesáhl nás, rozšířil naši mysl a zapůsobil na naše emoce, a to vše v pohodlí a bezpečí.

Dychtíme po příbězích, protože toužíme obohatit naše zážitky. Příběhy jsou jednoduché, jasné a instinktivní. Děti budou žadonit, abyste jim povídali příběhy, mnoho z nich nedokáže bez povídání usnout. I dospělí jsou závislí na příbězích. Díváme se na televizi, posloucháme rádio, hltáme zprávy, čteme knihy, listujeme si v časopisech a, už je to tady, chodíme do kina – všechno proto, abychom uspokojili naši touhu po příbězích.

Také můžeme vyprávět příběhy o jiných lidech – některým z nich pak říkáme drby. Často jsou problémy, které se v drbech řeší, dosti blízko těm našim, a my chceme vědět, jak se s nimi vypořádají jiní. „Opravdu pikantní“ drby nás překvapí a dozvíme se z nich něco, co je jinak mimo náš dosah. A to přesně chceme od příběhů – ale nikoli ve formě přednášky. Lidé běžně u přednášek usínají, ale jsou celí dychtiví, aby se dozvěděli nějaké drby a zajímavé příběhy, ty bývají poučné i emotivní.

Příběhy jsou tak nedílnou součástí našich životů – nejenomže obohacují naši vlastní zkušenost, ale pomáhají vytvářet i sdílené zážitky s naší rodinou, přáteli či komunitou. Je evidentní, že příběhy vždycky hrály klíčovou roli v utváření komunit, společností a kultur. Všechny kultury, etnické skupiny, společnosti a náboženství mají své příběhy ve formě mýtů, eposů, písní, básní, literatury i filmů, které je pomáhají definovat. Příběhy spojují lidi, definují je. Posilují a kodifikují hodnoty konkrétní kultury. Nejlepší způsob, jak porozumět cizím kulturám, je zaposlouchat se do jejich příběhů. To vám dosvědčí každý cestovatel.

Někdy dokonce používáme příběhy ke lži, tak efektní jsou. Děje se to dnes a denně – lžeme o nás samotných, lze se v televizních reklamách, ve šťastných koncích komerčních filmů a samozřejmě v propagandě. Naštěstí ta není vždy úspěšná. Když už je lži příliš, instinktivně to rozpoznáme. Pociťujeme odstup, nijak se nás to netýká. Můžeme se takovým lžím smát nebo je popřít nějak jinak. Vyprávět lživé příběhy je bohužel pro spisovatele lákavé. Místo nutkání vytvářet, dostane snadno přednost touha něco prosadit. Chceme sdělit nějakou zprávu nebo vysvětlit nějakou myšlenku a pravdu si upravíme tak, abychom dosáhli našeho cíle. Ovšem další důležité pravidlo, které byste si měli zapamatovat, je, že příběhy mají největší účinek, pokud osvětlují pravdu.

Autor scénáře na sedm minut musí mít na paměti, že jeho úkolem je napsat příběh: krátký, jednoduchý, působivý a ne moc zamotaný. Jestliže se příběh povede, všichni diváci porozumí jeho tématu – pravdě o lidstvu – a ocení ho. Pro spisovatele je to výzva, protože naopak to neplatí: rozpovídat se o nějakém tématu či o úžasné filozofické tezi není totéž jako napsat příběh, je to daleko jednodušší. Zajímavý příběh dokáže přetvořit konkrétní na univerzální. Jednoduchý, krátký příběh dokáže ve svém důsledku vyprávět o důležitých tématech.

V Praze dnes žije okouzující starší pán¹, který má úžasný talent na vyprávění příběhů ze svého života – dokáže dohnat lidi ke smíchu i k slzám. Jeho příběhy jim umožní lépe než kterékoli jiné médium, aby porozuměli složitým historickým událostem, které ovlivňovaly jeho život. A on velkoryse věnoval podzim svého života, aby studentům vyprávěl příběhy o druhé světové válce, holokaustu a komunistickém režimu. Většina jeho posluchačů nikdy ani vzdáleně nezakusila podobné strasti a útrapy jako on. Ale skrze jeho příběhy dokážou porozumět,

¹ Jan Wiener zemřel 24. listopadu 2010 v Praze (pozn. překl.).

a dokonce i prožívat události, od nichž nás dělí mnoho let. A v tom tkví síla vyprávění příběhů. Profesor Jan Wiener říká: „Když se srdce potká s myslí, vznikne moudrost.“ A zajímavé příběhy nám takovou moudrost mohou poskytnout.

Jak využít Aristotelovu *Poetiku* ke scénáři na sedm minut

Proč Aristotelés

Pro studenta, který píše scénář poprvé, může být uklidňující skutečnost, že o tomto úkolu existuje množství úvah a analýz. Nejvíce ho asi uklidní, že když se ohlédne až k samým základům západní civilizace, tak zjistí, že již více než dva tisíce let před vynálezem kinematografie byla napsána příručka, jak sepsat scénář. Aristotelova *Poetika* nemusí nutně poskytnout použitelný návod těm, kteří touží sepsat moderní scénář, ale stojí za to si připomenout její poznatky, abychom zmapovali základy komunikace v dramatu. Budeme na ně nahlížet volně, v kontextu toho, za jakých okolností Aristotelés *Poetiku* psal. Naším cílem je využít značného myšlenkového potenciálu, který Aristotelés věnoval komplexnímu úkolu vytváření dramatu, a vybírat si ty rady, jež mohou pomoci našim scénářům docílit jejich dramatickosti.

Aristotelés nebyl autor divadelních her, byl to filozof a přírodovědec. Jeho záměrem bylo pozorovat svět kolem a nacházet rozumové a objektivní vysvětlení toho, proč se určité aspekty objevují a fungují tak, jak fungují. Vedle věd, politiky a etiky zkoumal i jeden z nejpopulárnějších a nejvlivnějších fenoménů své doby – drama. Klasická dramata Euripida, Aischyla a Sofokla byla velice populární: amfiteátry ve starověkém Řecku mohly pojmout až dvacet tisíc nadšených diváků. Pro filozofa, zabývajícího se zkoumáním struktur lidské činnosti, byla analýza dramatu jistě lákavou výzvou.

Navzdory velkému pokroku v technologii i vědách od dob Aristotelových lidstvo stále trápí stejné neřešitelné problémy a dramata tedy stále znova zkoumají stejná témata, přičemž se takřka vždy snaží diváky emocionálně zapojit. Z tohoto důvodu jsou Aristotelovy poznatky stále relevantní pro každého, kdo se snaží pochopit, jak mohou dnes scénáře efektivně předávat komplexní a závažné myšlenky širokému publiku. A co víc, listování Aristotelovou *Poetikou* je nejen poučné, ale může být také inspirativní.

Kompletní akce

Aristotelés popisuje umění jako napodobování skutečnosti a v tomto kontextu drama jako nápodobu lidského jednání (akce)². Měli bychom poznamenat, že Aristotelés nepoužíval slovo „akce“ stejně jako my dnes, když třeba mluvíme o „akčním filmu“ s honičkami. V jeho pojetí má „akce“ (jednání) jak význam „dělat“, tak i „dařit se“, ať už dobře, či zle. Říká, že drama napodobuje „kompletní akci“ (ucelený děj), což znamená akci v obou smyslech slova: „dělání“, které se aktérovi vrací v tom, jak se mu v něm daří.

Nevyprávěj, ukazuj

Aby Aristotelés odlišil dramatické jednání od jiného, jasně definuje, co to drama vlastně je. Jako nápodoba skutečnosti má literatura schopnost předvést jednání nebo jakýkoli druh aktivity, chování či manýry buď pomocí „vyprávění“, nebo pomocí „ukazování“. Zatímco narativní a epické formy prezentují akci pomocí vyprávění, drama ze své podstaty akci ukazuje.

Už jsme zdůraznili, jak často se s vyprávěním příběhů setkáváme v našich životech, ovšem mnohé scénáře se potýkají s tím, že se tyto příběhy „vyprávějí“, nikoli „ukazují“. Často scenárista zjistí, že „vyprávění“ vyžaduje méně úsilí než „ukazování“, protože potom není zapotřebí žádného pomyslného překladu z verbálního do vizuálního jazyka. Ale nejenomže „vyprávění“ je méně „dramatické“, zcela pragmaticky je obvykle pro scénář k ničemu, protože na scénář spoléhají štáb i herci, jako by to byl plán pro „obrázky v pohybu“. Vypravěč scénáře na sedm minut musí vědomě hledat způsoby, jak z vyprávění přejít k ukazování.

Jak naplánovat strukturu

Aby Aristotelés zdůraznil další typickou vlastnost dramatu, odlišuje ho od epiky. Zatímco v epice mohou jednotlivé epizody následovat jedna za druhou ve volném sledu, možná se někdy mohou i prohodit, v dramatu se jednotlivé výstupy a obrazy (neboli filmovým jazykem scény a sekvence) odehrávají v příčinném řetězci. Jak poznamenává Aristotelés, v dramatu jedna scéna závisí na druhé. Seřadit scény v jiném sledu by znamenalo narušit harmonii hry.

² V českém překladu Aristotelovy *Poetiky* není použito slovo „akce“, nýbrž se píše o lidech „jak jednají“ (Aristotelés *Poetika*. Přeložil Milan Mráz. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1996, s. 62). Pro zachování smyslu překladu, který pracuje se slovem „action“, budeme tam, kde je to nezbytné, používat slovo „akce“, jinde ponecháme „jednání“ (pozn. překl.).

Aristotelés si vlastně všímá toho, že práce spisovatele spočívá především ve správném řazení scén v ději – což je úloha, která vyžaduje značné úsilí, jak může dosvědčit kterýkoli zkušený scenárista.

Čas v dramatu a jeho význam pro strukturu

Další z Aristotelových poznatků, s nímž sotva můžeme nesouhlasit, je ten, že se drama odehrává v určitém časovém období, což patří mezi jeho základní vlastnosti. Celovečerní film odjakživa trvá něco mezi devadesáti a sto dvaceti minutami. V našem případě bude mít film sedm minut. Nezáleží na tom, zda jsou jednotlivé události ve filmu řazeny chronologicky, či nikoli, zážitek diváka se vždy omezí na tento časový úsek, a to lineárně, od začátku do konce.

Aristotelés popisuje, že základní struktura dramatu – tedy to, co se odehrává v určitém časovém období – se skládá ze tří částí: začátku, prostředku a konce. Dosti opatrně tyto části definuje tak, že začátek je to, co se odehrává před prostředkem a koncem; prostředek to, co proběhne po začátku a před koncem; a konec to, co následuje po začátku a prostředku. Navzdory nejistotě, kterou taková definice může vyvolat v tápajícím spisovateli, poskytuje vlastně zajímavý náhled na věc pro ty z vás, kteří se rozhodli pro scénář na sedm minut.

Aristotelova definice opět zdůrazňuje důležitost struktury v dramatickém textu a připomíná, že každá část má důležité a jedinečné vlastnosti.

Tříaktová struktura

Definice začátku, prostředku a konce je totožná s tím, co dnes nazýváme tříaktovou strukturou. Mnozí spisovatelé ve snaze vyhnout se formulcám a klišé horlivě zavrhovali tříaktovou strukturu a navrhovali alternativní strukturu s jiným počtem dějství.

Ale zcela odmítnout Aristotelovu definici znamená popřít základní poznatek o dramatu, který je v této zdánlivě jednoduché definici skryt – že drama je lineární zážitek. Divácký zážitek z každé divadelní hry, každého scénáře, každého filmu, ať už si to připustíme, nebo ne, má začátek, prostředek a konec. Autor dramatického textu buď přijme tuto skutečnost při řazení událostí ve svém scénáři, nebo bude pokračovat na své vlastní nebezpečí.

Podobně Aristotelés zmiňuje, že jednotlivé akce v dramatu musejí být zapamatovatelné, jelikož drama je zážitkem v čase. A jsme zase u toho: uspořádání je